

Enen i bok och backe

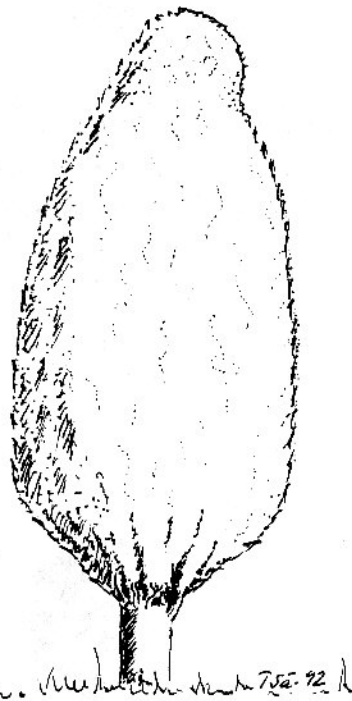
Gunvor Ruth tipsade mig. "Du måste läsa Eneboken av Gunnar Arnborg"! När Gunvor, med sin naturkänsla, tycker att en bok är bra, då är den också bra! Nu har jag lånat den på biblioteket och läst den. Eneboken behandlar enen i tre avseenden; i naturen, i användning samt i skrock och övertro. Boken är också en hyllning till ett vårdat och hävdad kulturlandskap, där enen har sin givna plats.

Var växer kommunens mäktigaste en ?

Inspirerade av Arnborgs Eneboken vill vi nu ha Din hjälp. Vi vill ha in rapporter om höga, stamgrova eller på annat sätt märkliga eneträd- eller buskar. Även uppgifter om intressanta enemiljöer tar vi emot. Rapportera till någon i styrelsen (se sid 2). Vi rycker gärna ut och mäter trädet. Resultatet presenteras i nästa nummer av Mergus. Avsikten, förutom att fästa uppmärksamheten på enens plats i kulturlandskapet, är också att försöka skydda och vårda värdefulla, enstaka träd eller enebackar.

"Ledarenen" kan vi redan nu presentera. Den är grön och fin, med yvig krona och växer hemma hos Berndt och Annika Andersson i Gåsvad, Ramnäs socken. Som ett vådräd står den i gränsen mellan trädgård och skogsbyn. Den mäter 7,5 meter i höjd och den korta och grova stammen har en omkrets på 97 cm.

Finns det ännu mäktigare enar i våra marker? Dina rapporter ger svaret. Ett tips: Sök i kraftledningsgator, där finns några av våra finaste enebackar.

"Ledarenen" vid Falks soldattorp i övre Gåsvad.
Teckning 28/4-93 Tom Sävström

Mysteriet vid Lergroparna

Ett minne av Erik Rosenberg

Man skrev år 1949 och det närmade sig midsommar, en tid när en känsla av övermättnad vanligen inställer sig hos fågelskådaren, som under hektiska vårveckor försökt ligga med och bevaka allt, som hände. Kämpat med konstant sömnbrist efter upprepade vaknätter och förbannat ett oblikt öde och fastställda arbetstider, som påfordrat produktiva insatser utan hänsyn till det sjudande livet utanför kontorsväggarna.

Jag erinrade mig då, att jag inte på länge besökt lergroparna invid kanalbanken, minne från en länge sedan nedlagd tegeltillverkning och nu en bortglömd idyll, skuggad av högväxta alar. Damarnas vattenspeglar skymdes till stor del av mattor av Calla och vattenklöver och där höll årligen någon kricka till med sina ungar, tills dessa blev gamla nog att vallas över landsvägen ned till ån. I övrigt var damarna hemvist för grodor och vatten-

snokar och hade stadgat rykte som kläckningsanstalt för större delen av traktens myggbestånd.

Nåväl, jag gick dit den här kvällen och noterade, att fågelkören var fulltalig med övervikt för trädgårdssångare, som flerstädes ruvade i sina gracila bokorgar, upphängda i vildhallon-snåren. Jag konstaterade också, att myggen tydligen haft ett gynnsamt år. Den bolmade som en rök ur videbuskarna och var så till den grad

ondsint, att jag började förebereda skyndsamt reträtt, när jag plötsligt stelnade till. Uppifrån alarnas täta kronor kom en högljudd, smattrande sång, som inte var likt någonting jag dittills hade hört. Jag lyssnade häpen till den okände virtuosen däruppe, som drog på i långa ramsor av härmningslåten och mycket illusoriska sådana, avlösande varandra i en ändlös rad. Jag hörde ladusvalans kvitter under logtaket en ljum försommarkväll, sädesärlans hysteriska varningsläte, när hon varnar sparvhöken, björktrastens tjattrande i sin koloni - originalet fanns till jämförelse strax intill - och spillkråkans högljudda "kli-ä-ä". Där kom starens utdragna flöjttoner från en kvist ovanför holken, domherrens lågmälda knirkande, drillsnäppans klippande läte vid flykt över en vattenyta och talltitans sträva "Ti-ti-tä-tä".

Först när skymningen föll på och sångaren slutade sin konsert kunde jag slita mig därifrån och vandrade hemåt med huvudet fullt av grublerier och myggbett. Tillgänglig litteratur studerades omgående och ingående, men gav föga ledning. Vi måste komma ihåg, att pausfåglar vid denna tid var en okänd företeelse och fågelskivor - i den mån sådana existerade - ägde jag inga. Det stora verket "Våra fåglar i Norden" hade kommit ut med sitt sista band och gav förvisso en mängd upplysningar, men bokstaverade läten ger vanligen inte mycket illusion av verkligheten.

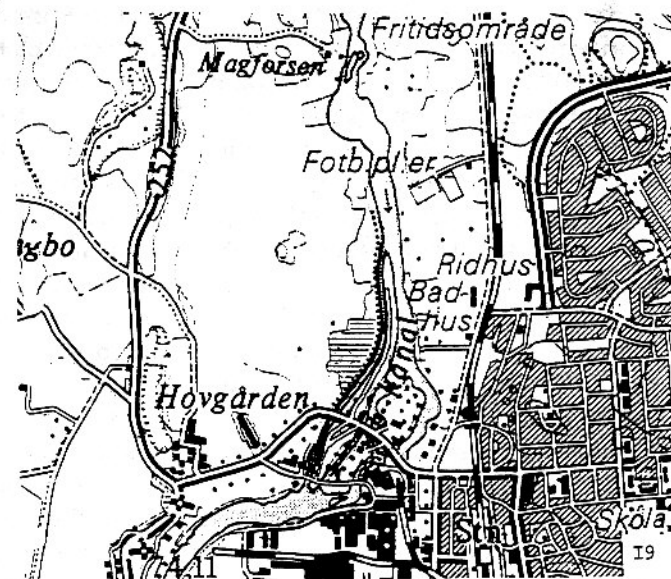
I nattens stillhet kom jag emellertid så småningom fram till att två svenska fåglar var speciellt kända för sin härmningsförmåga; kärrsångaren och bastardnäktergalen, som den då hette. Ingendera hade jag hört, ty min vagga stod i de mörka barrskogarna en bit norrut och båda arterna avfärdades såsom varande alltför exotiska i sammanhanget. Kärrsångaren var då känd endast från några platser i södra Skåne och om bastardnäktergalen kunde Fauna och Flora berätta (S.Durango 1948) att uppgifterna från Västmanland voro sparsamma, men att arten sannolikt häckat vid Sala år 1925.

Efterföljande morgnar och kvällar tillbringades vid lergroparna, till obесkrivlig glädje för myggen, men till ringa tillfredsställelse för mig själv. Fågeln sjöng visserligen som besatt hela tiden och excellerade i ständigt nya läten, men närmare gåtans lösning kom jag inte. Skygg var den också, den lilla saten, och höll sig alltid väl dold i de täta lövkronorna. Ofta flyttade den på sig och då fick jag göra långa kringgående rörelser längs de smala revlar, som omslöt dammarna. Ibland såg jag en skymt av en liten fågel av omisskänlig sångartyp, men den verkade ljusgrå och hade inte alls den tydliga gula färg, som utmärkte planschernas bastardnäktergal. Det måste alltså vara någon annan art, men vilken? Ingen jag tillfrågade kunde ge något besked och min villrådighet blev allt större. Vilken ny art kunde tänkas dyka upp här i

mellansverige? Plötsligt slog mig en tanke: ACROCEPHALUS DUMETORUM! Den hade visst inte fått något svenskt namn, men förekom i Balticum och Finland och det spåddes i ornitologkretsar, att den när som helst kunde ta sig över Bottenhavet. En liten grå fågel, som var en makalös immitatör och som med förkärlek höll till i höga träd-kronor. Hade jag inte läst någontans, att den dessutom gärna såg att marken var täckt av manshöga nässlor? För mitt inre öga såg jag genast de vidriga snår av brännässlor, som detta år täckte stora delar av kanalbanken och runt lergroparna. Dessa ogemytliga örter, som hindrat mina rörelser och som jag ofta förbannat, syntes mig med ens sköna såsom Sarons liljor. Surahammar, denna ur ornitologisk synpunkt tämligen okända ort, skulle flyga på ryktets vingar som den första svenska häckningsplatsen för *Acrocephalus dumetorum*!

Men saken måste bevisas och jag hade en känsla av att tongivande ornitologer stundom lade i dagen en viss skepsis, när det gällde sensationella fynd. Vem skulle jag vända mig till? Naturligtvis till Erik Rosenberg! Han stod vid denna tid på höjden av sin ryktbarhet, var en av huvudförfattarna till "Våra fåglar i Norden", medarbetade flitigt i fack-tidskrifter och i radio och var en idol för den tidens unga fågelentusiaster i en grad, som vi knappast kan göra oss en föreställning om. Det anses ju vara till stor del hans förtjänst, att det stora fågelintresset började blomstra upp bland en bredare allmänhet och hans klassiska böcker: "Oset och Kvismaren" och "Uvberget och tjäderskogen", som var utgångna från förlaget, lånades flitigt på biblioteken. Det ryktades också att han arbetade på en fälthandbok, som skulle bli något helt nytt i sitt slag.

Det streckmarkerade området visar lergroparnas läge invid kanalen.

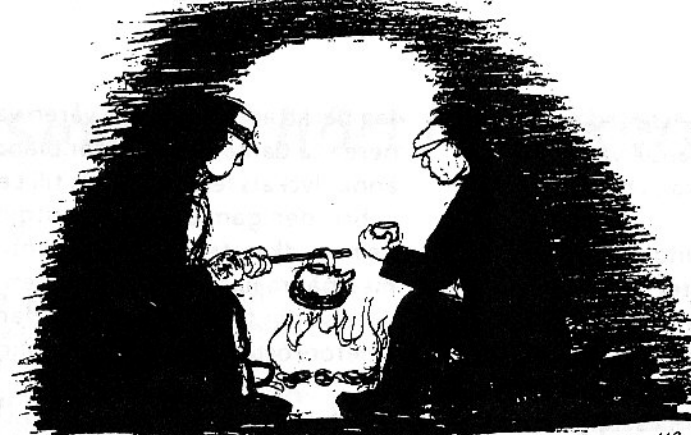
Som auktoritet vid bestämning av mystiska fågelarter var han helt ostridd och följaktligen slog jag i ren desperation upp författaren Erik Rosenberg i Örebro-katalogen och ringde på. Och så, han var hemma! En trygg, litet sävlig stämning svarade och jag gav honom en hastig beskrivning av situationen, säkerligen tämligen osammanhängande, men tydligen smittade min iver honom, ty han frågade efter en kort betänketid: "När går tåget till Surahammar?" Det var på den gamla goda tiden, när det ännu gick tåg då och då, och till och med till Surahammar, och efter konsultation av tidtabellen bestämdes, att han skulle komma samma kväll.

Jag mötte vid kvällståget och Erik Rosenberg steg av, medförande en ansevärd ryggsäck med vidhängande sovsäck, tydligen rustad för att gå till botten med saken. Han haltade svårt efter nyss genomgången benbrott. Till utseendet var han välkänd och detta var ju på intet sätt imponerande, men han utstrålade från första stund något av den helt odis-kutabla och mycket säregna charm, varom alla, som kom i beröring med honom, kan vittna. Eftersom det var för tidigt att direkt angripa problemet, satt vi en stund hemma och pratade, naturligtvis om fåglar. Han var fåordig i början och jag konstaterade, vad jag senare vid flera tillfällen lade märke till, att det var först utomhus, som han helt kom till sin rätt. Jag hade året förut varit uppe på min första enmansexpedi-

tion till Lappland och vid tal därom började Erik tina upp. Han hade då under en följd av år legat uppe vid Vittangijärvi och där gjort flera sensationella fynd, bl a häckande havsörn och kungsörn inom samma trakt och han började berätta. Hans tal flöt långsamt och betänksamt, men med en episk bredd, som gjorde ett lika fascinerande intryck som hans utomordentliga prosaskildringar. Man riktigt tyckte sig höra blåhakens spröda triangelslag i videt vid Kiilasaari eller dvärgbeckasinens galopperande högt över den vidsträckta myren Rienakavuoma.

Snart var det dags att leta oss ut i skumrasket till en jordvall intill lerdammarna, där vi gjorde det bekvämt för oss vid en kombinerad mygg- och kaffeeld. Det är ju aldrig riktigt tyst om nätterna denna tid och jag förstod nu varför så mycket av Erik Rosenbergs skildringar är baserade på hörselintryck. Hans hörsel tycktes vara utomordentligt skärpt och även mycket avlägsna och knappt uppfattbara ljud inregistrerade han snabbt och kom med lågmälda kommentarer: Sporadisk sång av en yrvaken taltrast, några strofer långt borta av en nattsjungande lärka, hessa väsanden från hungriga kattuggleungar.

Innan vi kryper ned i sovsäckarna för någon timmes vila säger Erik: "Är det bastarden, så börjar han sjunga först efter soluppgången, men dumetorum ska ju vara nattsångare, så han väcker oss väl redan i ett-

Kombinerad mygg- och kaffeeld vid Lergroparna 2.7.49.

Teckning: H Wederus

halvtvåtiden". Jag slumrade till ett tag, men vaknade, som jag tyckte, strax igen och satte mig upp. Klockan visade halv två. Erik satt redan och lyssnade. Det hade blivit den 3:e juli och det var ljumt och vindstilla, en morgon som skapad för ett soloframträdande av den mystiska emigranten från öster. Minuterna gick och blev till kvartar och vartefter gryningsljuset tilltog sjönk hoppet. Runt omkring hade den sedvanliga kören börjat och Erik konstaterade, att svarthättan sjöng långt bort mot Magforstorp. Men i det mörka lövverket ovanför oss var det tyst som i en sarkofag.

Och så gick solen upp vid tretiden och strax efteråt kom en kaskad av toner från sångaren ovanför oss och han exponerade sig till och med frikostigt. "Han är ju ovanligt blek på bröstet" säger Erik med kikaren för ögonen, "men det är nog en bastard. Fast det där svirrande lätet, som är så typiskt, hörs inte. Men förr

eller senare säger han: Takka-li, takka-li och då är saken klar".

Det kom naturligtvis ganska snart och sedan var det ingen ände på denna ramsa. Långa stunder tycktes fågeln helt ha glömt bort sin vanliga härmningsrepertoar och hackade i stället på med glad frenesi: "Takka-li, takka-li", liksom för att så grundligt som möjligt dokumentera sin art. Faktum gick inte längre att förneka! Jag kände mig helt tillintetgjord och skämdes gruvligt över att ha lurat ut Erik Rosenberg till att höra en fågel, som väl knappast var ovanlig i herrgårdsalléerna hemikring Närke-slätten. Erik förstod väl min sinnesstämning och tröstade mig med att sådana malörer kunde hända även mycket vana specialister och han berättade flera episoder, när han själv miss-tagit sig på fågelläten, som varit avvikande på något sätt. För övrigt tyckte han det varit en intressant natt och ångrade på intet sätt att han kommit hit.

Ovanstående skrevs medan intrycken fortfarande var någorlunda färska och levande.

Jag hade sedan under årens lopp åtskilliga kontakter med Erik Rosenberg per telefon, brevledes, eller när vi någon gång stötte ihop vid Oset eller annorstädes och han visade alltid samma vänlighet och delade frikostigt med sig med upplysningar och råd ur sin rika erfarenhet.

Sista gången vi talades vid var något år före hans bortgång. Han var då hemkommen från en långvarigt sjukhusvistelse och hans stämma lät trött och svag.

Jag berättade, att jag på våren varit nere i La Camargue och där bland annat lyckats leta mig fram till Le Pebre, den gamla ruin, som utgjorde huvudkvarter för Erik Rosenberg med några likasinnade under en vistelse där för ett 20-tal år sedan. Telefonrösten blev med ens livlig.

Den frågade inte, som man kanske skulle vänta sig, efter biätare, stytlöpare och flamingos eller andra exotiska uppenbarelser, utan efter något, som låg närmare om hjärtat:

"Såg du några vadare på väg norrut?"

Harald Wedérus

Fotnot:

Acrocephalus dumetorum fick ju, som bekant, det svenska namnet *Busksångare* och dök naturligtvis upp så småningom på skilda platser i mellansverige. Jag tillåter mig citera ur VOF:s Kontaktblad nr 1, 1972:

NÅGRA INTRESSANTA OBSERVATIONER VID ASKÖVIKEN 1971.

Busksångare: Natten 20 - 21/6 hördes 1 ex som sjöng i en trädunge norr om Kvarnberget. Fågeln hördes dock inte de

efterkommande kvällarna trots efterforskningar. Arten är ny för Västmanland.

(Haralds skildring har tidigare varit publicerad i VOFs kontaktblad nr 2, 1972. Den är idag mycket intressant att läsa, med tanke på busksångarens framryckning i landskapet. På senare år har enstaka fynd rapporterats från Surahammars kommun, senast i Lisjö 1992.

Red.

Tack till Gunnar Brusewitz !

Det utmärkta porträttet av Erik Rosenberg har gjorts av Gunnar Brusewitz, en av vår tids skickligaste naturskildrare och konstnärer. Redaktionen tog telefonkontakt med Gunnar och frågade litet försynt om vi fick publicera bilden i vårt kontaktblad. - Det möter inga hinder, blev svaret och som tack förärar vi konstnären detta Mergus-nummer.

Sett och hört i markerna

När detta skrivs i slutet av april har vi Europas varmaste väder, och med värmen kom *trädpiplärkan* 22/4, *lövsångare*, *svartvit flugsnappare*, *hussvala*, *göktyta*, *grönben* och *fisktärna* 24/4, *rödstjärt* 26/4 och *svarthätta* 28/4.

Sammanfattning av intressanta fågelobservationer

Den 3/1 en övervintrande *stenfalkshane* vid Lisjö, *rödhake* på bruksområdet i Sura, *blåkärrhökshane* vid Magsjömaden. En *havsörn* svepte över Kohagen den 2/1 och 11/1 sågs den av många då den gjorde en lov över Skogslundsskolan. Flera "obsar" av *kungsörn* noteras och i ån i Virsbo har *sångsvan* och *knipa* övervintrat. Båda *kungsfiskarna* fanns kvar vid Östersjön i mars då också en *gråspett* sågs i Norrsjölunden.

Tretåig hackspett från fyra platser i februari; Stora Flyten, Olberga, Gryten och Hasselbo. Hela 15 *strömstarar* har räknats in från ån mellan Sura och Ramnäs. *Pärlugglan* har ropat flitigt i vår vid Gåsflyten, Furnäs, Muren, Timmermossen och Färmanbo. 12/3 *Hornuggla* i Ulvsbo-muren och senare två i Lisjö.

Sparvuggla har hörts vid Björk-kärrsloge, Muren, Slogmossen, Timmermossen och Kohagen, 28/3 en *Snatterandshane* i Gnien. 12/4 4 *salskrak* och 5 *stjärtand* i Norrsjön. Vid Lisjö ångar rastade 175 *sädgäss* hela april och tillfälligt en *spetsbergsgås*. En *berglärka* på Storängen i början av april.

Vattenrallen grymtade och *rördromen* tutade i Norrsjön den 18/4. 19/4 sjöng den svarta *rödstjärten* vid Virsbo bruk och 21/4 anlände mindre *strandpiparen* till Sura bruks ruderatmarker.

Trädlärkan sjunger vid Snickarberget. I Turkiesjön finns *smådopping* och 2 *svarthakedoppingar*. I april har *lappugglan* ropat vid Felingen och *berguv* söder Felingen och i Lisjö.

Den 27/4 sjöng den *lilla flugsnapparen* i Norrsjölunden, några *skäggmesar* har setts invid fågeltornet vid Norrsjön.

Med hopp om en "kanon-sommar" i fågelmarkerna !

Mikael Leppälampi